

TÜRKİYE V. DİNÎ YAYINLAR KONGRESİ

Kadın Konulu Dini Yayınlar

02-04 Aralık 2011 - ANKARA

POPÜLER DİN KİTAPLARINDA KADIN İMGESİ

Kalıp Yargılar ve Kadının Statüsüne Bakışın Çözümlemesi

Doç. Dr. Hatice KELPETİN ARPAGUŞ

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelâm Anabilim Dalı

Popüler din kitabı kaçınılmaz olarak kısaca popülerin anlam alanı üzerinde durmayı gerektirmektedir. Ancak kelime yabancı kökenli olduğu gibi kullanımda modernleşme dönemiyle birlikte dilimize girmiştir. Bu durum üzerindeki tanımlama ve bakış açılarının oldukça geniş bir perspektifi yansıttığını göstermekle birlikte tebliğ çerçevesinde ve konu bağlamında hareket edildiğinde onun anlamının, yaygın ve çok müracaat edileni, halka yönelik olanı temsil ettiği sonucuna varmak mümkündür. Bu vasıflar da onun çağın ruhunu yansıtmaya gibi niteliklere sahip olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bu nitelikler onun dönemlerin toplumsal inanç ve değerlerini anlatmak için kullanılmasına da sebebiyet vermektedir. Bütün bunlardan başka halk, ulus-devlet içinde yer alan vatandaşların tümünü veya büyük çoğunluğunu ifade etmektedir. Popüler ise temasını ve özünü halkın dünyasından almakla birlikte işleyiş ve üretiminde çağdaş mekanizmaları kullanmaktadır. Bu da halkın yerel, bölgesel ve kapalı topluluk anlamının önemli ölçüde değişim gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bütün bu tanımlama çabaları popülerin üstü örtük de olsa halka ait olma gibi nitelermeleri beraberinde getirdiğini ve bunun yanında onun biçim olarak yeni olmakla birlikte muhteva ve öz açısından eski ve geleneksel olduğunu dile getirmektedir.

Bu perspektiften hareketle popüler din kitabı belirlemesine gitmek gerekecektir ki bu sırada zaman ve dönem gibi esasları da dikkate almak kaçınılmazdır. Bu amaçla kitabın merkezde olduğu dönemden hareket etmek isabetli olacaktır. Tam burada Osman Nuri Ergin'den "otodidakt" terimini ödünç almak uygun olacaktır. Söz konusu terim kitap merkezli eğitimin nasıllığını ve şeklini bir bakıma yaygın eğitim, bir yönüyle de kendi kendini

yetiştirme niteliğinden hareketle anlatılmaktadır.¹ Bu durum -yukarıda da ifade edildiği üzere- popüler din kitabı tanımlamasında geleneksel olana gitmeyi kaçınılmaz kılmaktadır. Nitekim Osmanlı'dan günümüze takip edilen süreçte başta eğitim tarihi ve hatırat kitaplarına yapılan müracaatta çağdaş mekanizmalardan biri sayılabilecek televizyonun, medya ve bilgisayarın evlerde merkezî konumu almasından önce yaygın eğitimin, yaygın eğitimde de kitap merkezli sohbetlerin esas olduğu bilgisine ulaşılmaktadır. Günümüzde gazete ve dergi, internet ve televizyon gibi görsel ve yazılı medyada eğitim, öğretim ve eğlencenin bir arada yürütüldüğü faaliyetlerin yerine bütün bunların insan hayatında merkezî rol almadan önce kitap merkezli sohbet, eğlence ve eğitim anlayışının bulunduğu kabul edilmektedir. İşte bu süreçteki eserler, şifahi kültürün esas olduğu toplumlarda bu kültüre dayanak oluşturan ve onu besleyen metin niteliğini taşımaktadır.

Halktan hareket edildiğinde bu tür kitapların merkeze alındığı meclisler arasında cami, tekke, evlerin misafir odalarından bahsetmek mümkündür. Özellikle kışın uzun gecelerinde bu tür yerlerde kurulan meclislerde okuma yazma bilen bir kimsenin önderliğinde bu tür eserlerden belli bölümler okunarak üzerinde konuşulmuş ve dini-ahlâki sohbetler yapılmıştır.² Halkın büyük çoğunluğu tarafından din eğitimi amaçlı olarak okunan kitaplar kendi konuları itibarıyla ahlâk, siyer, ilmihal ve dua kitabı şeklinde tasnif edilebilecek muhtevaya sahiptir. Bunların kadını konu edinen anlatımlarına bakıldığında ilmihal kitapları dışında meselenin belli bir başlık içinde yer almaksızın oldukça dağınık bir şekilde ele alındığı dikkati çekmektedir. Ancak tüm bu dağınıklığa rağmen başlıkların genelde kadının mekânı, sorumluluğu, evin dışına çıkabilmesi gibi meseleler çerçevesinde yoğunlaştığı dikkati çekmektedir.

Metot olarak önce konuya ışık tutacak ve kadın hakkında bilgi verecek rivayet ve anlatımlar kendi içinde tasnif edilerek nakledilecek ve her bir anlatımın da bilgi değeri hakkında yaptığımız araştırmalardan hareketle tek tek değerlendirme yoluna gidilecektir. Sonunda da tüm bu anlatım ve analizlerden hareketle ilkesel esaslar çerçevesinde değerlendirme yoluna gidilecektir.

Söz konusu tanımlamaların bir kısmı kıssa şeklindeki anlatımlarda yer almaktadır ki bunlardan bazısı da peygamber kıssası şeklinde geçmektedir. Mesela yaratılışın konu edilmesi sırasında ilk insan Hz. Âdem ve eşinin yaratılması, insanın yeryüzü serüveniyle birlikte kadının da gündeme gelmesine zemin hazırlamıştır. Kaynağı doğrudan Kitab-ı Mukaddes menşeli anlatımda Havvâ'nın Âdem'in eğri kemiğinden yaratıldığı uzun uzadı-

1 Bu kurumlarda eğitim alanlar arasında; Katib Çelebi, Muallim Cevdet ve Ahmed Cevdet gibi isimlere rastlamak mümkündür (Osman Ergin, *Maarif Tarihi*, İstanbul 1977, I, 108, 112, 375; a.m.f., *Muallim M. Cevdet'in Hayatı Eserleri ve Kütüphanesi*, İstanbul 1937, s. 9, 17; Cevdet Paşa, *Tezâkir* [nşr. Cavid Baysun], Ankara 1986, s. 8, 10).

2 Konuyla ilgili geniş bilgi için bk. Hatice K. Arpaguş, *Osmanlı Halkının Geleneksel İslâm Anlayışı*, İstanbul 2006, s. 66-76.

ya gündeme gelmiştir. Cennette yaşayan Âdem'e Allah buğday dışındaki tüm nimetlerden faydalanabileceğini ancak yasak meyveden yememeleri gerektiğini söyler.³ Meleklerin evlendirmesi sonucunda cennette yaşamaya başlayan Âdem'i İblis kıskanır. Yılan suretinde cennetin kapısına gelir ve ebediyet ağacından yemediği sürece Havvâ ile birbirlerine hasret kalacaklarını ağlayarak anlatır. Duruma inanan Havvâ Âdem'in ikazlarına rağmen yasak meyveden yer ve Âdem'e de yedirir.⁴ Allah ona yasak meyveden yeme sebebini sorunca Havvâ'yı, Havvâ'ya sorunca yılanı, yılanı sorunca da İblis'i suçlar. Allah da her birini cezalandırır. Havvâ'nın cezasında şu gibi hususlara rastlanmaktadır: Ayda bir hayız görmek, karnında çocuk taşımak ve çocuk doğurmak, din ve akılda noksan olmak, mirastaki eksik paya sahip bulunmak, iddet bitene kadar evlenmemek, erkeğin emri ve hükmü altında olmak, boşama yetkisinden mahrum kalmak, savaşa gitmemek, peygamber, halife ve sultan olamamak, erkekten izinsiz üç günlük veya daha fazla bir mesafeye seyahat edememek, bütün cemaat kadın olsa da cuma namazı kılamamak, erkeklerin selâmına muhatap olamamak.⁵ İlk insanın yeryüzü serüvenini gündeme getiren bu kıssa, kadınlı ilgili kalıp yargıları ve kısıtlamaları da Havvâ üzerinden tüm kadınlara şamil olmak üzere ortaya çıkarmaktadır.

Bu tür anlatımların kaynağına dair yaptığımız araştırmalar, benzer yaratılış efsanelerinin Kitab-ı Mukaddes⁶ ve Altay Türk efsanesinde⁷ de olduğunu göstermektedir. Kitab-ı Mukaddes'e göre Allah ceza olarak yılanı kır hayvanlarının en lânetlisi, karnının üzerinde yürüme, devamlı toprak yeme, kadınlı onun zürriyeti arasına düşmanlık doğması, kadın onun başına saldırırken onun da kadının topuğuna saldırması gibi cezalar verir. Allah, kadına da zahmetinin ve gebeliğinin artacağını, ağrıyla evlât doğuracağını, arzusunun kocası olacağını ve onun da kadın üzerinde hâkimiyet kuracağını ifade eder.⁸ Altay efsanesinde de ilk insan Törüngü, eşinin de Eci olduğu haberine rastlanmaktadır. Eci'nin cezası da çocuk doğurmak şeklindedir.⁹ Araştırmalar oldukça yaygın olan bu hikâyelerin bazı şekil değişiklikleriyle birlikte günümüze kadar geldiği bilgisini vermektedir.¹⁰

3 Yazıcızâde Mehmed, *Kitab-ı Muhammediyye fi kemâlâtı Ahmediyye*, İstanbul 1300, s. 47-48; Yazıcızâde Ahmed Bican, *Envârü'l-Aşıkîn*, İstanbul 1306, s. 30-31.

4 *Envârü'l-Aşıkîn*, s. 31-32. Bir rivayette deveye benzeyen yılanın cennete tavusun ağzında girdiği bildirilmektedir (*Muhammediyye*, s. 49-50).

5 Geniş bilgi için bk. *Envârü'l-Aşıkîn*, s. 32-36; *Muhammediyye*, s. 51-56.

6 Kitab-ı Mukaddes, Tekvîn, 2/21-24.

7 Bahattin Ögel, *Türk Mitolojisi*, Ankara 1993, s. 465.

8 Tekvîn, 3/1-21.

9 Ögel, *a.g.e.*, s. 454-458; Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara 1954, s. 15-16; Şükrü Elçin, *Halk Edebiyatı'na Giriş*, Ankara 1993, s. 318-319.

10 Mehmet Halit Bayrı, *İstanbul Folkloru*, İstanbul 1972, s. 134; İnan, *a.g.e.*, s. 16.

Kur'an'da ise olayın tek nefisten yaratılma şeklinde yer aldığı,¹¹ yasak ağaçtan yeme konusunda her ikisinin birden sorumlu olduğu,¹² şeytanın yasak ağacı ebediyet ağacı¹³ olarak tanıttığı, kandırılanın yalnızca Havvâ değil her ikisinin¹⁴ birden olduğu ifade edilmektedir. Kur'an-ı Kerim'in bu olayı anlatırken tafsilâta girmemesi İslâmî eserlerdeki ayrıntının büyük çoğunluğunun İsrâiliyat'tan gelmesi ihtimalini güçlendirmektedir. Nitekim bu tür rivayetleri eserlerine alan yazarların bazıları da bunların "kütüb-i kadîme"den alınmış olduklarını doğrulamışlardır.¹⁵ Kur'an-ı Kerim ve hadislerin Havvâ'nın yaratılışından bahsetmemesi, yorumcuları farklı anlatımlara sevk etmiş olma ihtimalini akla getirmektedir. Çünkü İslâmî kaynakların sessizliğine karşılık Tevrat'ta konunun daha net bir şekilde işlenmesi, İslâm âlimlerinin Tevrat'tan yararlanarak kendilerince boş gördükleri yerleri doldurduklarını göstermektedir.¹⁶ Nitekim Ebû Şehbe de bunları, İsrâilîlerin hakkı bâtila karıştırmak üzere uydurdukları kıssalar olarak değerlendirmektedir. Nitekim sonuçta yapılan, oradan alınan bilgilerin İbn Abbas gibi sahâbe ve tâbiünden bazı kimselelere atfedilerek Kur'an'daki sınırlı muhtevadaki bilginin yorumlanmasına çalışılmasından başka bir şey değildir.¹⁷ Bundan ötürü bazı müfessirler konuyla ilgili isimlerin hepsinin bâtil ve İsrâilî olduğunu dile getirmişlerdir.¹⁸ Nitekim Taberî de zevcenin yaratılmasıyla ilgili görüşleri naklederken bu rivayetlerin Ehl-i kitap veya Ehl-i Tevrat tarafından nakledilen haberler olduğunu ifade etmektedir.¹⁹ Dolayısıyla olayın aslî suç planında cereyan etmesi de Hristiyanlık gibi kaynakların etkisini ortaya koymaktadır. Çünkü Kur'an babasının suçunu çocuğun, çocuğun suçunun da baba tarafından yüklenilmeyeceğini bildirerek²⁰

- 11 Nisâ 4/1; A'râf 7/189; Zümer 39/6. Konuyla ilgili geniş bilgi için bk. Hatice K. Arpaguş, "Kur'an Perspektifinden Yaratılış İtibariyle Kadına Bakış", *Tarihten Günümüze Kur'an'a Yaklaşımlar*, 2010, sayı: , s. 587-606.
- 12 Bakara 2/35; el-A'râf 7/19.
- 13 Tâhâ 20/120.
- 14 Bakara 2/36; A'râf 7/20, 22; Tâhâ 20/121.
- 15 Abdullah Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyyât*, Ankara ts. s. 251-252; a.mlf., *İslâmî Kaynaklara Göre Peygamberler*, Ankara 1992, s. 22.
- 16 Mustafa Erdem, *Hız. Âdem (İlk İnsan)*, Ankara 1994, s. 148-149.
- 17 Ebû Şehbe, *İsrâiliyyât*, Kahire 1408, s. 187-189; anlatılanların İslâmî olmadığıyla ilgili olarak da bk. İbn Kesir, *a.g.e.*, I, 114; Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyyât*. s. 255-256; a.mlf., *İslâmî Kaynaklara Göre Peygamberler*, s. 24-25; S. Hayri Bolay, "Âdem", *DİA*, I, 362.
- 18 İbn Kesir, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-azîm*, (nşr. Muhammed İbrahim el-Bennâ v.dğr), İstanbul 1984-1985, III, 395; Reşîd Rızâ, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-hakîm (Tefsîrü'l-menâr)*, Kahire 1373-80/1953-61, I, 279.
- 19 et-Taberî, *Camî'u'l-Beyân*, (thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî), Kahire 2001, VI, 341-342.
- 20 Lokmân 31/ 33; ayrıca ferdî sorumlulukla ilgili olarak bk. En'âm 6/164; İsrâ 17/15; Fâtır 35/18; Zümer 39/7; Necm 53/38.

suçun ferdî olduğunu haber vermektedir.²¹ Bundan dolayı yukarıda zikredilen suçların cezasını bütün insanlığa ve hayvanlara yüklemenin dinî dayanağından bahsetmek doğru değildir. Kur'ân-ı Kerîm bu olayla ilgili olarak Âdem ile Havvâ'nın "Rabbimiz kendimize yazık ettik, bizi bağışlamaz ve acımasızan kaybedenlerden oluruz"²² şeklindeki tövbesi ile Âdem'in Allah'tan aldığı kelimelerle işlediğinden pişmanlık duymasından²³ bahsetmesi suçun birlikte işlendiğini göstermektedir. Âyetlerde geçen "Birbirinize düşman olarak ininiz" cümlesi de, şeytan ile kadına has bir bağ ve ilişkiyi değil şeytan ile insanlar arasındaki düşmanlığa işaret etmektedir.²⁴ Bütün bu anlatımlar incelediğinde Âdem ile Havvâ'nın cennetten inmelerinin ferdî hatalarından kaynaklandığı, cezalarının da ferdî olduğu görülmektedir. Onların hatalarına karşılık gelen cezalarının nesillere intikal etmesi ve aslı günah kavramı söz konusu değildir. Şeytanın Âdem ve Havvâ'yı kandırmasının da onların işlediği günahla doğrudan alakası yoktur. Cennetten düşüşten önce, hatta Âdem'in itaatsizliğinden evvel şeytan yeryüzündeki zamanını insanı kıskırtmak için harcamaya karar vermiştir.²⁵ Bütün bu izahlar da Kur'ân-ı Kerîm'in bu tür olayları, tarihte belli mekândaki hadiselerin ayrıntısı olarak aktarmak yerine ibret vesilesi olacak şekilde anlattığını ortaya koymaktadır.

Nûh (a.s.) ile ilgili anlatılan bir kıssada kadın meselesi şöyle dile getirilmektedir: Nûh gemiden indiğinde yanında bir kızı, bir köpeği ve bir de eşeği vardır. Üç kişi birbirini takip edecek şekilde kızını kendisinden nikâhlamak üzere istediğinde, o da hepsine vereceğini söyler. Fakat her birine söz verdiğinden hangisine vereceğini şaşırıp Allah'tan yardım ister. Cebrâil gelip kızını, köpeğini ve eşeğini bir eve koymasını haber verir. Söyleneni aynen yapan Nûh kapıyı açtığında birbirine benzeyen üç kızın oturmakta olduğunu görür, hangisinin kendi kızı olduğunu anlayamaz, üçünün de çeyizini hazırlayarak söz verdiği üç kişiye nikâhlar. İşte bazı kadınlar o günden beri bu hayvanlara benzemektedirler.²⁶ Bu rivayet ve kıssanın kaynağını tespit etme amaçlı araştırmalarımız sonuçsuz kalmıştır. Olayın peygamber kıssası şeklinde anlatılması, câhilîyye âdetleri arasında kadının, eşek ve köpek gibi aşağılanan bazı hayvanlarla aynı kategoride değerlendirilen bir anlayışın bulunduğu ihtimalini akla getirmektedir. Diğer yandan hadislerde kadının uğursuz olmasıyla ilgili bazı rivayetlere rastlanmakla birlikte bu tür rivayetlerin de ehl-i kitap ve cahiliye dönemi inanç ve âdetlerinden olduğu, İslâm'ın ise bu durumu kaldırdığı ifade

21 Bakara 2/134, 141.

22 A'râf 7/23.

23 Bakara 2/37; Tâhâ 20/122.

24 Fahreddin er-Râzî, *Tefsîrü'l-kebir*, Tahran ts. III, 17.

25 Geniş bilgi için bk. G. Anawati, "İslâm'da Aslı Günah Kavramı Var mıdır?", *EAÜİFD*, sy. 7, s. 507-518.

26 *Envârü'l-Âşıkîn*, s. 53.

edilmektedir.²⁷ Dolayısıyla bu rivayetin de cahiliye dönemi inançlarından olmakla birlikte halkın inançlarındaki değişmez muhtevanın zaman içinde yeni şekil ve kalıplara girerek İslâmî kaynaklara yer etmiş olduğunu, bu çerçeveden hareketle Ahmed Bıcan'ın da bu ve benzeri rivayetleri din eğitimi amaçlı olarak eserine aldığı ortaya çıkmaktadır.

Kadına karşı negatif söylemin yer aldığı diğer rivayetlerden bazıları da şöyledir: Büyük işlerde kadının sözüne uyulmaması gerekir. Nitekim yine Âdem aleyhisselâmın oğlu Şit'e karşı yaptığı söylenen beş tavsiyede de bu konuya yer verilmiş ve onun kadınların sözüne uymamasını, kendisinin uyduğunu, fakat pişman olduğunu bildirmiştir.²⁸ Konunun tahkik edilmesi amacıyla yaptığımız araştırmada kadınlarla istişare edilmesi fakat tavsiyelerine uyulmamasıyla ilgili rivayetlerin aslının olmadığı, bilakis cahiliye dönemine ait bir anlayış olmakla birlikte İslâmî kaynaklara hadis olarak girdiği bilgisine ulaşılmaktadır.²⁹ Fakat rivayetin değeriyle ilgili bu açıklamalara rağmen yapılan bir anket çalışmasında kültürümüze İslâmî anlayış olarak yerleşmiş olduğu görülmektedir. Nitekim Ankara ve Şırnak'ta cami imamı üzerine yapılan bir araştırmada bu mevzû hadise % 40.6 kişinin sahih hadis, % 32.4 kişinin uydurma, % 0.9 kişinin de âyet, % 1,9 kişinin atasözü %15 kişinin bilmediği, % 9,4 kişinin de cevap vermediği tespit edilmektedir.³⁰

Nitekim *Ahmedîyye*'de³¹ de kadınlarla istişare edildikten sonra onlar doğruyu da söylese onların söylediklerinin zıddının yapılmasını gerekli gören bir hikâye anlatır. Dımeşk'te bir adam vardır ve nakıs akıllı kadınların sözüne doğru da söyleseler uyulmaması gerek-

27 Ali Osman Ateş, *Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın*, İstanbul 200, s. 103-138; Hidayet Şefkatli Tuksal, *Kadın Karşıtı Söylemin İslâm Geleneğindeki İzdüşümleri*, Ankara 2000, s. 194-222.

28 *Envârü'l-Âşkın*, s. 46; *Muhammedîyye*, s. 69; Ebü'l-Leys es-Semerkandî, *Tenbîhü'l-gâfilin* (nşr. Abdülaziz Muhammed el-Vekil), Cidde 1990, I, 242; ancak kadına itaatin pişmanlık olduğuna dair rivayetlerin mevzû olduğu kaydedilmektedir (İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'l-Mevzûat* [nşr. Ali Boyacılar], Riyad 1997, III, 70-72 [h. nr. 1280-1281]; Sehâvî, *el-Mekâsîdü'l-hasene*, [nşr. Abdullah Muhammed Sıddik- Abdülvehhab Abdüllatif], Kahire ts. s. 270 [h. nr. 648]; İbn Arrâk, *Tenzihü's-şerîa* [nşr. Abdülvehhab Abdüllatif- Abdullah Muhammed Sıddik], Beyrut 1981, II, 210; Ali el-Kârî, *Esrârü'l-merfûa* [nşr. Muhammed b. Lütî es-Sabbâğ], Beyrut 1986, s. 241 [h. nr. 278]; Şevkânî, *Fevâidü'l-mecmua* [nşr. Abdurrahman b. el-Yahya Muallimî], Kahire 1964-65, s. 126-127 [h. nr. 359]; Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdisi'z-zâife*, Riyad 1988, I, 623-625 [h. nr. 435]). Erkeklerin kadınlara itaat ettiklerinde helâk olacaklarını konu edinen haberin de zayıf olduğu belirtilmektedir (Elbânî, *a.g.e.*, I, 625-627 [h. nr. 436]); ayrıca bk. A. Osman Ateş, *a.g.e.*, s. 100-102.

29 bk. Sehâvî, *el-Mekâsîd*, s. 248-249 (h. nr. 248-249); Ali el-Kârî, *a.g.e.*, s. 225- 226; Elbânî, *a.g.e.*, I, 619-620 [h. nr. 430]; Ali Osman Ateş, *a.g.e.*, s. 99-100.

30 Mehmet Bilen, "Cami İmamlarının Hadis Bilgilerinin Mahiyeti Üzerine Tecrübî Bir Araştırma", *İslamiyat*, IV, 2001, sy. 1, s. 83.

31 Kitap hakkında geniş bilgi için bk. Hatice K. Arpaguş, *a.g.e.* s. 36-39.

tiğine inanmaktadır. Nitekim bu adam bir gün dama çıkar ve eşi onu imtihan etmek amacıyla şaka yolla aman dikkat sakın aşağıya düşmeyesin, der. Bunun üzerine adam da Hz. Peygamberin hadisine riayet etmek amacıyla kendini aşağıya atar. Adamın ayağı kırılır, ancak bu sırada Yezid Hz. Hüseyin'in üzerine göndermek amacıyla asker toplamaktadır. Şüphesiz adam ayağı kırık olduğundan Hz. Peygamberin torununa karşı savaşacak grupta yer almaz ve günah işlemekten kurtulur. Hanımına da aklı bütün olduğunu onun sözüne riayet etmeyerek gerçekleştirdiğini gösterir.³²

Bir başka yerde, Hz. Âdem'in kendisine öleceği bildirildiğinde eşi Havvâ'ya gelerek; "Ya Havvâ! Ölümü sen miras koydun ve beni cennetten sen çıkardın"³³ dediği haber verilmektedir. Bu ifadeler de hem Hz. Âdem'in ısrarla suçunu kabul etmeyen bir peygamber portresi çizmekte hem de Havvâyı suçlamaktadır. Oysa Kur'an, Âdem aleyhisselâmın hatasını ikrar edip tövbe ettiğini ve tövbesinin de kabul edildiğini haber vermektedir.³⁴ Peygamberin eşine karşı bu şekilde suçlayıcı bir üslupla konuşması da, Peygamberin peygamberlik vasıflarına uymamaktadır. Sahih olmadığı her halinden belli olan bu rivayetin de diğer rivayetler gibi önceki dinlerden İslâm kültürüne geçtiği anlaşılmaktadır.

Envârü'l-Âşıkîn'da³⁵ rastlanan diğer bir kıssada da, Dihye ismindeki bir kimsenin yedi kızını kocaya vermeye utandığı ve bunların her birini öldürdüğü, daha sonra pişman olarak Hz. Peygambere affedilme talebiyle geldiğini konu edinen bir anlatım yer almaktadır. Olayda Hz. Peygamberin dinledikleri karşısında şaşırıp kaldığı, bunun üzerine Cebrâil'in gelerek konuyu aydınlatmak üzere Allah'tan vahiy getirdiği dile getirilmektedir. Cebrail, Dihye'nin kelime-i tevhidi söylemesi karşısında yetmiş yıllık küfrünün affedileceğini, kızları da zaten onun olduğundan istediği tasarruf yetkisi bulunduğu affedilmekten başka bir yolun bulunmadığı haber verilmektedir.³⁶ Kaynağına ulaşılamayan bu kıssada bu tür kitaplarda sıkça karşılaşılan bir husus dikkati çekmektedir ki o da anlatım sırasında Peygamber veya Allah Teâlâ'nın çok rahat müdahil olması ve peygamberlik ve ilahlık vasıflarına uygun olmayacak şeylerin onlar adına söylenmesidir. Burada da hem Allah'a nispeti uygun olmayan hem de insan hayatını hiçe sayan bir söylemin benimsendiği dikkati çekmektedir. Hâlbuki Kur'an'ın bir insanı öldürmeyi tüm insanlığı öldürmeye denk tutmasına karşılık (Maide 5/32) zaten kendisinin olan kızlarını öldürmesini sıradan doğal bir hadise olarak nakledilmesinin İslâmı bağdaştırılma imkânından bahsedilemez.

32 Diyarbakırlı Ahmed Mürsîdî Efendi, *Pend-i Ahmediyye*, İstanbul 1303, s. 78-80; İ. Hakkı Ünal, "Bir Tasavvuf Şairi Ahmedî'nin Hadis Kültürü", *İslâmiyât*, II, sy. 3, s. 202.

33 *Envârü'l-âşıkîn*, 46.

34 Bakara 2/37.

35 Kitap hakkında geniş bilgi için bk. Hatice K. Arpaguş, *a.g.e.*, s. 31-33.

36 *Envârü'l-âşıkîn*, s. 244.

Ahmediyye'de de yukarıdaki ataerkil zihniyetin bir uzantısı olacak malumat Hz. Peygamberin kızı Fâtıma'nın başından geçen bir hikâye şeklinde anlatılmıştır. Hz. Peygamber'e komşusundan hangisini ziyaret etmesine izin verdiğini sorması üzerine meydana gelen olay şu şekilde anlatılmaktadır: Fatıma, Allah nezdinde kendinden daha üstün bu hanımı ziyaret etmek üzere gider ve kapısını çalar, kadın sesini dışarıdan geçen bir erkek duyar endişesiyle ağzına bir şey koyarak kocakarı sesiyle konuşur ve kimin geldiğini sorar. Hz. Fatıma ziyaret etme amaçlı geldiğini haber verince kocasına sormadan ona kapıyı açamayacağını, akşam kocasına soracağını söyleyerek yarın gelmesini ister. Ertesi gün oğlu Hasanla giden Hz. Fatıma'ya kadın yalnız kendisi için izin aldığını bildirerek yine kapıyı açmaz ve akşam alacağı izinden sonra yarın gelmesini teklif eder. Ertesi gün iki oğluyla yola çıkan Hz. Fatıma'ya hanım aynı gerekçeyle yine kapıyı açmaz ve ertesi gün gelmesini söyler. Dördüncü gün tekrar giden Hz. Fatıma'ya kadın kapıyı açar ve Hz. Fatıma içeriye girince yaşlı değil de genç bir hanımla karşılaşır. Hanım eve gelin olarak girdikten sonra ölünce evden çıkmaya ahdedtiğini, kocası güneşte çalıştığından hanımın da evde serin bir yerde değil de güneşte oturduğunu, yiyeceği ekmek ile suyu da güneşte tuttuğunu öğrenir. Hz. Fâtıma hanıma kocasının rızasını gözettığı için Allah'ın rızasını kazandığını bildirir. Hz. Peygamber de onun cennete kızından önce gireceğini ve cennette hürilerin sultanı olacağını müjdelir.³⁷ Bu hikâyenin arzulan kadın modeli olarak halk arasında anlatıldığına ve yine Osmanlı'dan Cumhuriyete geçiş döneminde *Malumat* (nr. 37, s. 803) adlı dergide Muhammed Şükrü tarafından "Bint-i Resulullah (s.a.s.) Radiyal-lahu Teâlâ" adlı bir başlıkta yer aldığı tespit edilmektedir.³⁸ Bu kıssada kadına en uygun

37 *Ahmediyye*, s. 86-90. Ayrıca konuyla ilgili değerlendirme için bk. Ünal, a.g.m. s. 203-205.

38 Osmanlı'nın modernleşme tecrübesini yaşadığı Tanzimat sonrasında bir taraftan kadınların müstakil gazete çıkardıklarına şahit olunmakla birlikte diğer taraftan da buradaki meselelerin değişik açılardan tartışıldığı tespit edilmektedir. Ancak tartışanların benimsedikleri yöntemlere göre bunun tarz ve üslubunda bazı değişikliklerin yer aldığı anlaşılmaktadır. Nitekim dönemin tartışma zeminine bakıldığında önemli bir kısımda kadının eğitim meselesinin yer aldığı ve dışarıya çıkmasına müsaade edilecek yorumların yapıldığı dikkati çekmektedir. Yine de tartışmalarda ısrarla kadının asıl mekânının evi olduğu, ev hayatına katkı yapacak şekilde eğitim amaçlı evden çıkmasına sıcak bakıldığı ve evlendikten sonra asli vazifesinin evi olduğundan eğitiminin sona ermesinin gerekliliği üzerinde durulduğu görülmektedir. Bu minval üzere eğitim sırasında uygulanacak derslerin de idare-i beytiyye, jimnastik gibi hususlardan ibaret olması aynı kaygının neticesi olarak nitelendirilebilir.

Diğer taraftan buradaki rivayetlere paralel bir anlayışı benimseyen gelenekselci anlayış da, kadının eğitim amaçlı da olsa evinin dışına çıkmasını uygun görmemektedirler. Nitekim bu grubun içinde meseleyi seslendirenler arasında yer alan İskilipli Atıf Hoca ve Tahirü'l-Mevelevî gibi isimlere rastlanmaktadır. Mahfil dergisinde konunun tartışılması sırasında Reşid Mazhar ve Tahirü'l-Mevelevî teaddüd-i zevcat konusunun gerekliliğini savunurken Amerika'daki Mormonların hayatlarını delil olarak getirmektedirler. Onlara göre Mormonlardaki çok evliliğin kadın ve aile hayatında sağladığı faydalar, bu meselenin zannedildiği gibi mahzurlu bir

hayat tarzının ruhban hayatı şeklindeki bir tablo içinde yansıtıldığı görülmektedir. Diğer cinsi koruma adına kadının varlığının tamamıyla yok sayılması, insan olmanın tabii bir sonucu olarak konuşmasının bile fitne unsuru görülmesi kadını cahiliyyenin karanlıklarına yeniden götürme faaliyetinden başka bir şey değildir. Nitekim Hz. Peygamberin kızına örnek gösterilecek hayat tarzında kadının kocasına gösterdiği ileri sürülen değer basitçe kocasının hareketlerini taklitten başka bir şey değildir. Eşlerin karşılıklı birbirlerine sevgi ve saygısını esas alan aile modeli yerine kadını erkek için erekte eriten ve yok eden bir anlayış öngörülmüştür. Bunu dinî motiflerle din adına yapmak dini kendi kendine hedef yapmaktan başka bir şey değildir.

Ahmediye mücerred yaşamı tercih eden bir müellif olarak Hasan Basri'nin Rabiatü'l-Adeviyye'ye yaptığı evlilik teklifini konu eden bir kıssa anlatır ve orada Rabia'nın Hasan Basri'ye nefis ve aklı Allah'ın erkek ve kadınlara nasıl taksim ettiği sorusunu gündeme getirir: Allah nefis ve aklı on bölüğe ayırmış erkeğe bir nefis dokuz akıl, kadına bir akıl dokuz nefis vermiştir. Rabia kendisinin bir akılla dokuz şehveti zaptettiğini söyler ve Hasan Basri'ye de dokuz akılla bir şehvetine sahip olmasını teklif eder.³⁹ Söz konusu kıssa veya menkıbenin gerçekliği olmadığı kabul edilmekle birlikte burada da kadının erkeğe nispetle durumunun akıl açısından eksik, şehvet açısından galip olması teması çerçevesinde nakledildiği dikkati çekmektedir. Nitekim araştırmalarımız neticesinde "şehvet on parçaya ayrılmış, dokuzu kadınlara, birisi erkeklere verilmiştir" anlamındaki bir rivayet ile "kadının şehveti erkeğe göre doksan dokuz kat daha fazladır. Ne var ki Allah onlara

yanının olmayıp aksine fonksiyonel bir boyutunun varlığını ortaya koymaktadır (geniş bilgi için bk. "Mormon Dini ve Teaddüd-i Zevcâta Dair 1", Mahfil ad. 51, s. 44-46; a.mlf. "Mormon Dini ve Teaddüd-i Zevcâta Dair 2", Mahfil ad. 52, s. 63-65; Tahirü'l-Mevlevî, "Mormon Dini ve Teaddüd-i Zevcâta Dair 3", Mahfil ad. 53, s.83-85). Modern hayata geçişte kadının evinden dışarı çıkması sonuçları bugüne kadar devam eden tesettür meselesini de kaçınılmaz olarak gündeme getirmiştir. Kadının tesettürlü olmasının topluma katılmayı engelleyip engellemediği ya da bir esaret mi olduğu gibi sorular çerçevesinde birçok tartışmanın yapıldığı bilinmektedir. Mesela dönemin batıcı bir yazarının da meseleyi aşağıdaki şekilde ele aldığı görülmektedir: Hiçbir iyi şey fena şeyi yaptırılmaz. Bu muhakkaktır. Dinimiz de mademki iyidir o halde esaretin aleyhinde bulunacağı herkesin hürriyetini vereceği şüphesizdir. Öyle ki tesettür manayı aslisinden pek uzakta kalmıştır. Çünkü şimdiki tesettürle kadınlar yaşadıklarını hissetmiyorlar. Şimdiki tesettür kadınlara öl diyor. Hâlbuki din insanların yaşaması için konulmuş bir kanundur. Tesettür hiçbir zaman kadınların hürriyetine set çekmez. Tesettürü esaret olarak telakki etmek cehaletten başka bir şey değildir. Tesettürü kendi menfaatlerine hizmet edecek şekilde kabul etmekte ısrar edenler evvela kendi cehalet ve taassuplarını düzeltmelidirler. Çünkü zavallı kadınların görecekleri fenalıklar kendilerinin işledikleri cinayetin yanında hiç kalır (Halil Hamid, İslâm'da Feminizm, İstanbul 2001, s. 52).

39 *Ahmediye*, s. 69-71.

utanma duygusu vermiştir" anlamındaki başka bir rivayete rastlanmaktadır. Ancak bunlardan ilk rivayetin zayıf, ikincinin de münker veya zayıf olduğu kabul edilmektedir.⁴⁰

Doğrudan kissa şeklinde olanların naklinden sonra yine aynı kitaplarda kadının kocasına karşı sorumlulukları, mekânı, ev işleri evin dışına çıkıp çıkmaması gibi konularda nakledilen rivayet ve anlatımlardan bazıları da şu şekildedir: *Ahmediyye* ve *Birgivi'nin Vasıyyetnâmesi* üzerine yapılan şerhte⁴¹ Hz. Fâtıma'dan kadının kocasına karşı vazifeleriyle ilgili gelen bir anlatımda da şu bilgilere yer verilmektedir. Bir kadın kocasını asık suratla karşıladığında o kimseye Allah, melekler, yer ve göklerin lânet edeceği, diliyle incittiğinde dilinin yetmiş arşın uzayacağı ve yerlerde sürüneceği ve mahşer yerine dileden çekilerek getirileceği bildirilmiştir. Koca kadının malına muhtaç olduğunda kadın vermezse mahşer gününe kadar yüzü kara olur. Kadın kocasının malından izinsiz bir dirhem verdiğinde itaatlerinin hepsi kocasına kaydedilir. Kadın dualarında kocasını anmazsa duaları kabul olmaz. Dışarıya çıkarken başkaları görsün diye giyinirse mahşer günü yüreği ateşle dağlanır. Kocasından izinsiz ilim ve din öğrenmek dışında bir yere giderse dönünceye kadar melekler ona lânet ederler.⁴² Aslında bu anlatımların temelde "kadın kocasının bütün haklarını ödemedikçe Allah'ın hakkını ödemiş olmaz" anlamındaki zayıf hadisten⁴³ mülhem olarak kaynaklarda yer aldığı düşünülmektedir. Hadis literatüründe zayıf da olsa fezail türünden rivayetlerle amel edileceği düşüncesi bu tür rivayetlerin de yer almasına sebebiyet verdiğini göstermektedir. Kadının kocasına karşı mutlak itaatini emreden ve kültürümüzde de yerleşmiş olan bu tür kalıp yargıların İslâm'ın ruhunu yansıttığını söyleme imkânı yoktur. Çünkü dinde asıl olan Allah rızasıdır. Eşlerin ise birbirlerine karşı konum ve vazifesi sevgi ve saygı esasına dayalı bir ilişkidir. Mutlak itaat konum olarak dengeli bir aile bağları yerine taraflardan birini asıl diğerini de ikincil ve değersiz bir mevkie getirmektedir.

Ahmediyye'de yer alan diğer bir anlatımda da Hz. Fatıma'nın babasına karı koca hakkıyla ilgili sorduğu soruya aldığı cevapta şu hususlara rastlanmaktadır: Öncelikle erkekler kadınlara İslâm'ın esaslarını gusül, namaz ve tüm erkân gibi hususları öğretmelidir. İbadetler içinde yer alan namaz konusunda ise erkeğin iyilikle veya zorla kadına kıldırması gerekmektedir. Kılmamakta direnen kadın lanetlenmiştir. Bu tür şerî tekliflerini reddeden kadını, kocası evden kovabilir. Kocanın da lanetli bir kadının mihrini ödemeye gücü

40 Ali Çelik, *Halkın Hadis Bilgisi ve Kaynakları*, Bursa 2009, s. 223.

41 Kitap hakkında geniş bilgi için bk. Hatice K. Arpağuş, *a.g.e.* s. 44-46.

42 *Ahmediyye*, s. 91-92; Kadızâde İslâmbolî, *Cevhere-i Behiyye-i Ahmediyye fi Şerhi Vasıyyeti'l-Muhammedîyye*, İstanbul 1241, s. 229.

43 Ahmed Ziyaeddin Gümüşhanevî, *Râmûzü'l-ehâdis*, 1, 233. Konunun değerlendirmesiyle ilgili olarak bk. Ali Çelik, *a.g.e.* s. 224-225.

yetmiyor diye düşünmemesi gerekir.⁴⁴ Namazın yerine getirilmesi konusunda hassas davranan ve bunu erkeğin uhdesine veren rivayetle ilgili araştırmalarda kaynağına ulaşamamıştır. Rivayette görülen ifade bozuklukları ve ortaya konulan hükümlerin İslâmî esaslarla çelişmesi bu rivayetin de uydurma olduğu kanaatini ortaya koymaktadır.⁴⁵

*İmâdü'l-İslâm*⁴⁶ adlı ilmihal kitabında Hz. Peygamberin kızı Fâtıma'ya tavsiyelerinden bahseden diğer bir anlatım da şöyledir: Kocanın rızâsı Allah'ın rızâsıdır, gazabı Allah'ın gazabıdır. Koca karısından bir saat razı olsa kadının her kılına bir yıllık itaat sevabı yazılır. Kadının en büyük itaati kocasına itaatkâr olması ve iplik eğirmesidir. Kadının çıkacağı önünde bir saat oturması bir yıllık itaat sevabına denk gelir, bir tel iplik eğirdiğinde bir şehid sevabı alır. Kadın kocasına elbise yapmak için iplik eğirdiğinde cennete girmesi vâcip olur, kendisine cennette o iplikten elbise ve büyüklüğünü Allah'tan başkasının bilemeyeceği bir şehir verilir, sekerât-ı mevttten ve kabir azabından emin olur. Kadının kocasının yanında bir saat oturması bir yıllık itaatten hayırlıdır, kocasının yüzüne bakması Kâbe'yi tavaf etmekten faziletlidir.⁴⁷ Kıssacıların anlattıkları hikâyeleri andıran bu rivayetin de hadis olması mümkün değildir. Nitekim kaynaklarda da –sahih veya mevzû- böyle bir rivayete rastlamak mümkün olmamıştır. Ailede bireylerinin birbirlerine karşı vazifelerinin olması gayet tabiidir. Fakat yukarıdaki rivayette kadının kurtuluşunun doğrudan erkeğin hareketlerine bağlanması, İslâm'ın insan modeline ve ruhuna uygun olmadığı anlaşılmaktadır.⁴⁸ Nitekim mutlak itaatin değişik bir vechesi olarak burada da Allah'a giden yolun erkek tarafından belirlenmesi kadının değersizleştirilmesindeki gelinen en ileri noktayı göstermektedir.

Aynı kaynakta konunun devamındaki bir diğer anlatım da şöyledir: Hz. Peygamber mi'rac gecesinde saçından, göğsünden ve ayağından asılmış, beyni kaynayan, ateşler içinde yanan, kendi etini yiyen, ağzından ve dübüründen ateş çıkan, ateşten bir tabut içinde elleri kelepçeli dilsiz ve sağır olarak yatan ve ellerini yiyen birtakım kadınlar gördüğünü haber verir. Hz. Fâtıma babasına bunların azap sebeplerini sorunca Resûl-i Ekrem saçından asılanın kocasının gönlünü kırdığını, göğsünden asılanın kocasından izinsiz başka çocuğa süt verdiğini, ateşten tabut içinde olanın zina ettiğini, ayağından asıla-

44 *Ahmediyye.*, s. 84.

45 Çelik, *a.g.e.* s. 224.

46 Kitap hakkında geniş bilgi için bk. Hatice K. Arpaguş, *a.g.e.* s. 41-43; a.mlf. "İmâdü'l-İslâm", *DİA*, XXII, 172-173.

47 *İmâdü'l-İslâm*, vr. 157a.

48 Kadının kocasına itaatıyla ilgili hadisler ve değerlendirmeleri için bk. A. Osman Ateş, *a.g.e.*, s. 287-327.

nın kocasının rızası olmadan evinden çıktığını haber verir.⁴⁹ Bu anlatımın da kaynağına ulaşma imkânı bulunmamaktadır. Ancak kadın kocası istemediği halde evden çıkarsa dönünceye kadar gökyüzündeki melekler, cinler ve insanlardan başka karşılaştığı her şeyin ona lânet edeceğini bildiren rivayete rastlanmakla birlikte bunun zayıf olduğu bilgisine ulaşılmaktadır.⁵⁰ Mevzû olduğu kaydedilen diğer bir rivayette de kocasından izinsiz evden çıkan kadının Allah'ın gazabına uğrayacağı ifade edilmiştir.⁵¹ Kadının izinsiz olarak evden çıkamayacağına dair İslâm dışındaki kaynaklarda rastlanan bilgi, yukarıda nakledilen bu ve benzeri rivayet ve anlatımların İslâm dışı kültürlerden İslâm'a girmiş olabilme ihtimalini akla getirmektedir. Ortaçağ Avrupa'sında kadının konumunu belirleyen şu ifadeler de bu kanaati desteklemektedir: Bir kadın evinden dışarıya vafit edildiği, evlendiği ve öldüğü zaman çıkabilir. Kadın, kedi ve baca evi hiç terk etmemelidir.⁵²

Kadının kocasına karşı vazifelerini dile getiren yukarıdaki anlayışın uzantısında onun mekânını evle sınırlandıran diğer bir anlatıma da *Tarikat-ı Muhammediyye*'de⁵³ rastlanmaktadır: Kocanın kadına izin vereceği yerler şunlardır: Ebeveyni ziyaret etmek, hastalandıklarında hatırlarını sormak, baş sağlığı dilemek, nikâhu kendine haram olan akrabalarını ziyaret etmek, göbek kesmek, ölü yıkamak, başkası üzerinde olan hakkını almak veya başkasının hakkını ödemek, farz olan haccı eda etmek. Ancak yabancıları ziyaret etmek, hastaları sormak, düğüne ve hamama gitmek gibi hususlarda kadına izin verilmez. Eğer koca izin verirse ikisi de günahkâr olur. Kocanın izni olmadan ilim meclislerine çıkmak da doğru değildir. Bir âlimden sorulması gereken bir mesele olduğunda kocanın bunu öğrenip hanımına bildirmesi mümkünse, kadının çıkması câiz değildir. Koca sorup öğrenmek istemezse kadın çıkabilir, kocanın rızasına bakılmaz. Fakat abdest ve namaz gibi konularda kocanın öğrenip hâfızasında tutması ve gelip anlatması mümkünse karısına izin vermeyebilir. Müsaade etmediği takdirde kocaya bir şey lâzım gelmez, kadın da dışarı çıkamaz.⁵⁴ Kadının evden dışarı çıkmasını hoş karşılamayan bu anlayış yanında yukarıdaki anlatımların büyük çoğunluğunda ataerkil yapılanmayı ve bu zihniyetin din-den referans alarak kendi tezlerini doğrulama yoluna gittikleri görülmektedir. Nitekim bu yapı aile düzeninde erkeğe sonsuz ve sınırsız yetki vererek kadını tamamen onun gözetimi altına almış ve onu kocasına karşı kayıtsız şartsız boyun eğmeye mezun kılmıştır. Tabi

49 Abdurrahman b. Yusuf Aksarayî, *İmâdü'l-İslâm*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Ktp. Ali Rıza Hakses nr. 202, vr. 156a-156b..

50 Elbânî, *Silsiletu'l-ehâdisi'z-zâife*, III, 222 (h. nr. 1102).

51 Elbânî, *a.g.e.*, III, 88-89 [h. nr. 1020]; IV, 56 [h. nr. 1550]; A. Osman Ateş, *a.g.e.*, s. 95-96, 295-297.

52 C. Perksin Gilman, *Kadın ve Ekonomi*, s. 35-36, krş. A. Osman Ateş, *a.g.e.*, s. 96.

53 Kitap hakkında geniş bilgi için bk. Hatice K. Arpağuş, *a.g.e.* s. 46-48.

54 Birgivi, *et-Tarikatü'l-Muhammediyye*, İstanbul 1307, s. 159-160; *Şerhi Vasiyye*, s. 229.

ihtiyaçların karşılamasını bile erkeğin yetkisi ve iznine bağlayan bu anlayışta kadından bilinçli bir şahsiyet ve birey olarak bahsetme imkânı kalmadığı görülmektedir.

Envârü'l-aşîkîn ve *Muhammedîyye*'deki⁵⁵ diğer bir rivayette de şu bilgiler yer almaktadır: Evin yönetimi gibi hususlarda zaman zaman kadının sözü dinlenebilir. Ancak kadın eğri kemikten yaratıldığı için doğrultmaya kalkıldığında kırılır, kendi haline bıraktığında da eğri kalır, bundan dolayı onlara bazen nasihat, bazen de güler yüzle davranmak gerekmektedir.⁵⁶ Bu anlatım kadınla istişare edilmesi yanında, kadının yaratılışından hareketle ona karşı muamelenin nasıllığı da gündemine almaktadır. Yaratılış konusuna yukarıda ayrıntılı olarak değinildiğinden burada kadının eğri kemiğinden yaratılması meselesinin aslen Kitab-ı Mukaddes kaynaklı olduğunu ifade etmekle yetinelim.

Şir'atü'l-İslâm adlı vaaz kitabının şerhinde⁵⁷ kadının ev dışına çıkmasına izin vermeyen ataerkil yaklaşımın tabii uzantısında yer alan hususlar da şu şekildedir: Kadınlar erkeklerin göreceği, balkonlu evlerde oturtulmaz, başkasına mektup yazar diye yazı öğretilmez. Onlara yalnızca yün eğirmek ve Nûr sûresi öğretilir. Dışarı çıkıp gezmemesi için süslü elbiseler alınmaz, yakın akrabasına gitmesine izin verildiğinde de en eski elbiseler giydirilmelidir.⁵⁸ Bu tür yaklaşımların her birine paralel rivayetlere rastlanmakla birlikte bunların da hiçbirinin sahih olmadığı aksine İslâm'ın insan anlayışını temsil etmekten yoksun olduğu anlaşılmaktadır. Hatta kadının fitne unsuru olması bahane edilerek onun bir nevi ruhban hayatı yaşaması öngörüldüğü anlaşılmaktadır. Bütün bu önlemlerle bir yandan din adına kadının toplumda fitne ve fesat oluşturmasının önü alınmaya çalışılırken diğer taraftan onun en tabii hakkı olan sıradan bir birey olması engellenmiştir. Bu çerçeveden hareketle yine Ankara ve Şırnak'ta cami imaları üzerinde yapılan bir çalışmada "kadınlarınıza yazmayı öğretmeyiniz, yüksek odalarda oturtmayınız" şeklindeki rivayetin % 7,5'lik bir grup tarafından sahih, %57,3 kişi tarafından uydurma, %1,9 kişi açısından atasözü olduğu, %21,6'lık bir grubun ise böyle bir rivayeti bilmediği, % 11,7'lik bir grubun da cevap vermediği tespitine rastlanmaktadır.

Kadının mekânının evi olduğunu ve evinden çıkmamasını öngören yukarıdaki rivayetlerin dışında kadınla ilgili kalıp yargılar arasında, kadının yaratılıştan günahkâr olduğu

55 Geniş bilgi için bk. Hatice K. Arpağuş, *a.g.e.* s. 26-31; a.mlf. "Yazıcıoğlu Mehmed ve Muhammedîyyesi", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, İstanbul 2009, XI, sy. 42, s. 243-258.

56 *Şerhi Vasıyye*, s. 229; fakat kadının eğri kemikten yaratıldığına dair rivayetlerin sahih olmadığı, bu hususun Ehl-i kitap menşeli olduğu bildirilmektedir (bk. A. Osman Ateş, *a.g.e.*, s. 253-283).

57 Kitap hakkında geniş bilgi için bk. Hatice K. Arpağuş, *a.g.e.* s.41.

58 Yakub b. Seyyid Alizâde, *Şerhu Şir'ati'l-İslâm*, İstanbul 1307, s. 473. Fakat bu anlamdaki rivayetlerin Kur'an'a, sünnete, İslâm'ın ruhuna, tarihî gerçeklere aykırı olduğu tespit edilmektedir (İbrahim Canan, *Hiz. Peygamberin Sünnetinde Terbiye*, Ankara 1980, s. 351-359; Ali Osman Ateş, *Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın*, s. 141-150).

ve erkekleri yoldan çıkardığına dair rivayet ve anlatımlara da rastlanmaktadır ki onlardan bazıları da şu şekildedir: Günahkâr dokuz grubun çoğunluğunu kadınlar oluşturmaktadır. Hz. Peygamber de Allah'ın lütfu olmadan bu zamanda kadının cennete girmesinin zor olduğunu, kadınların çoğunluğunun dünyaya ve erkekleri aldatmaya meyyal olduğunu bildirmiştir.⁵⁹ Ancak kaynaklar cehennem ehlinin çoğunluğunun kadınlardan oluşacağını konu edinen hadisinin mevzû olduğunu ifade etmektedir.⁶⁰ Bundan başka Kur'ân-ı Kerim'de günahın insanla bağlantısından bahsedildiği halde cinsiyete hamledilecek bir söylemin yer almaması, söz konusu anlayışın, İslâm'ın ruhunu yansıtmak gibi bir durumunun olmadığını göstermektedir. Nitekim âhiret hayatına dair geniş tasvir ve açıklamada bulunan Kur'ân-ı Kerim cehenneme girecek kimselerin vasıflarından bahsettiği halde cinsiyetlerinden bahsetmemesi de bu hususu desteklemektedir.

Kadının toplumsal hayata katılımıyla ilgili negatif söylemin hâkim olduğu bu tür rivayetlerin yanında yine aynı paralelde onunla konuşulmasının dinen caiz olmadığı şeklindeki anlatımlar da bulunmaktadır. Nitekim bir insanın diliyle işlediği afetler bu konunun merkezinde yer almaktadır. *Tarîkat-ı Muhammediyye*'de erkeklerin dil âfetlerinden birisi arasına genç kadınla konuşmak geçmektedir. İhtiyaç olmadığı halde kadınlarla konuşmak câiz değildir. Hatta onlara karşı gösterilecek davranış modelinde biri aksırdığında hamdinin cevaplandırılmaması, selâm verilmemesi, selâmlarının âşikâr alınmaması gibi hususlar zikredilmektedir.⁶¹ Diğer taraftan kadınların da erkeklere karşı aynı şekilde davranmaları tavsiye edilmektedir. Nitekim Hz. Peygamberden gelen rivayete göre dilin zinasının konuşmak olduğu bildirilmektedir.⁶² Kadınların ayak afetleri ise cenazeyi takip etmeleri ve kabirleri ziyaret etmeleridir ki Hz. Peygamberin de bu tür faaliyette bulunan kadınlara lânet ettiği nakledilmektedir.⁶³

Evlenecek kadın ve erkekte aranacak şartların sıralanması sırasında erkekte aranan şartlar başlığı altında dininin ve ahlâkının güzel olması ve kız velisinin damat adayında ahlâk, aile hukukuna riayet gibi hususların bulunması istenmiştir. Kadında aranan şartlar arasında da imanlı olmak, salih ve dindar olmak, mehrinin az olması, güzel olması gibi hususlara rastlanmaktadır. Güzel olma bölümünde de evlilikte kadının güzel olanının tercih edilmesi tavsiye edilmiş ve daha sonra yüz güzelliği ile ahlâk güzelliğinin bir ara-

59 *Ahmediyye*, s. 479. Bu hususun önceki kültürlerin etkisiyle hadis olarak İslâm kültürüne girdiği düşünülmektedir (geniş bilgi için bk. Fatmagül Bertay, *Tek Tavrılı Dinler Karşısında Kadın*, İstanbul 1996, s. 87-89; A. Osman Ateş, *a.g.e.*, s. 218-226)..

60 Sehâvî, *el-Mekâsîd*, s. 212 [h. nr. 483]; ayrıca bk. A. Osman Ateş, *a.g.e.*, s. 151-253.

61 Kadınlara selâm verilmeyip selâmlarının alınmamasıyla ilgili hadisin münker olduğu belirtilmektedir (bk. Elbânî, *a.g.e.*, III, 623 [h. nr. 1430]).

62 *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 159.

63 *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 462; kabir ziyareti yapan kadınlara Hz. Peygamberin lânet ettiği hadisinin zayıf olduğu bildirilmektedir (Elbânî, *a.g.e.*, I, 393-396 [h. nr. 225]).

da bulunduğu ifade edilmiştir. Hatta tek başına güzelliğin bile evlilik için teşvik edici bir unsur olduğu dile getirilmiştir. Bu anlayışa göre güzellik dini işlerin görülmesine yardım etmektedir. Eğer bir kadın güzel ve ahlâklı ise gözleri iri, saçları siyah ve rengi beyazsa, kocasını sever ve gözünü ondan ayırmazsa o kadın huridir.⁶⁴ Aynı konudaki bir diğer bir rivayette de Hz. Peygamber, Zeyd b. Sabit'e evlenilmesini tavsiye ettikten sonra beş kadından uzak durmasını söylemiş ve onların isim ve vasıflarını şu şekilde sıralamıştır: Şehbere, nehber, lehbere, heydere ve lefüt. Şehbere gök gözlü şişman kadındır, nehber uzun boylu zayıf kadındır, lehbere bir yumak kalmış ihtiyar kadındır, heydere kötü huylu kısa boylu kadındır. Lefüt ise başka kocadan çocuğu olan kadındır.⁶⁵

Mehrin az olmasıyla ilgili olarak da Urve b. Zübeyr'in Hz. Aişe'den naklettiği hadis de şöyledir: "Düğün işlerinin kolay ve mehrinin az olması kadının uğrudur." Urve b. Zübeyr de "mehrinin fazla olması kadının ilk uğursuzluğudur" demiştir.⁶⁶

Kadınla ilgili anlatılardan zikredilenlerle iktifa etmek gerekmektedir. Nitekim bunların büyük çoğunluğunun ya doğrudan hadis şeklinde nakledildiği ya da yakın anlamlı hadislerden mülhem olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bunların kaynaklık değeriyle ilgili yapılan çalışmalar da bir kısmının mevzu olduğunu, bir kısmının sıhhat derecesine ulaşmadığını ve önceki din ve kültürlerden birçok unsuru bünyesinde topladığı bilgisini vermektedir. Hatta bazısının da kaynağının antik çağlara dayanan ön yargılar olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu durum, başta Doğu ve Batı olmak üzere genel tarihsel dönemde kadının tanımlanmasında ve toplumdaki statüsünün belirlenmesinde olumsuz bakışın olduğunu ortaya koymaktadır. Mesela bizdeki kadının ve aklının yarım olduğuna benzer bir söylemin Yahudilik'te de bulunduğu ve orada da kadının dinî bakımından noksan kabul edildiği görülmektedir. Bundan başka kaynaklar eskiden Yahudilik'te kadınların sözlü ve yazılı gelenekte aktif olduklarını, dinî metinleri okuyabildiklerini, fakat sonraları bu hak ellerinden alınarak ayırimcılığa gidildiği bilgisini vermektedir. Hristiyanlıkta da kadının kilisede konuşmasının yasaklandığıyla ilgili şu satırlara rastlanmaktadır: "Kilise-lerde kadınlar sükût etsinler, bir şey öğrenmek isterlerse evde kocalarına sorsunlar. Çünkü kadının kilisede konuşması ayıptır."⁶⁷ Bu tutumun paralelindeki bilgiler bizim kaynaklarımızda da Hz. Peygamberin kızı Fatıma'ya yaptığı tavsiye ve öğütler bağlamında yer aldığı görülmektedir. Ancak Hz. Peygamberin hayatta iken kadınlara yukarıda nakledilen tutumun tam aksi istikamette davranması, onları toplumdan dışlayacak veya aşağılayacak davranışlara izin vermemesi, durumun Hz. Peygamberden sonra değişerek bize

64 Abdülvehhab Öztürk, *Peygamberimizin Sünnetinde Evlilik*, Ankara Kılıç Kitabevi, s. 35.

65 Abdülvehhab Öztürk, *a.g.e.*, s. 42.

66 Abdülvehhab Öztürk, *a.g.e.*, s. 34.

67 Korintoslular'a Birinci Mektup, 14/34-35; ayrıca bk. Fatmagül Berktaş, *a.g.e.*, s. 96-97.

gelmiş olma ihtimalini güçlendirmektedir. Fakat İslâm tarihinde bu anlamdaki rivayetleri gerçekten hadis olarak kabul edenler de olmuştur.⁶⁸

Bu durumun birçok sebebi olmakla birlikte özellikle inanç konularında haricî unsurlara tepkili davranan ulemanın haber-i vahid konusunda da tedbirli davrandığı bilinmektedir. Aynı anlayışın uzantısında haber-i vahidlerin, inanç esaslarının teşekkülünde değil de şekillenmesinde etkin rol verildiği görülmektedir. Bu rivayetler fıkıh alanında da sıhhatine riayet edilerek kullanım alanı bulmuştur. Ancak bunun dışında kalan ve özellikle terğib-terhib, fezail gibi konulara tekabül eden rivayetler konusunda daha rahat davranan ulema, bu alanlarda zayıf ve mevzu olanlarını bile kullanma yoluna gitmişlerdir. Bu durum yukarıda örneği görülen rivayetlerin büyük bir kısmının günümüze ulaşma sebebini de açıklamaktadır. İşte dış etkilere karşı hassas davranan geçmiş ulema dine etkisi sınırlı olarak gördükleri bu alanın hadis görünümündeki haricî unsurlarla şekillenmesine müsaade etmişlerdir. Nitekim bu amaçla hadis alanındaki gelişmelere ve hadis tarihine bakıldığında rivayet asrı olan ilk üç asırda bu tür rivayetlerin nakledilmesine verilen cevazın sonraki asırlarda kullanılabileceği ve amel edileceği şeklinde bir dönüşüm geçirdiğini ortaya koymaktadır. Hatta bu yaklaşım sonucunda fazilet muhtevalı zayıf hadislerle amel etmenin yaygınlaştığı tespit edilmektedir.⁶⁹ Nitekim dinde her bir hükmün ve amelin kendi içinde bir konumu ve değeri olduğu gerçeğinden hareket edildiğinde bu tür rivayetlerin yaygınlaşması ve işlevsel hale gelmesi, dindeki mevcut düzen ve dengeyi altüst edecek bir sürecin başlamasına sebebiyet verdiği anlaşılmaktadır. Çünkü terğib ve terhib veya fazilet konulu rivayetlerin nakledilmesinin cevazıyla birlikte amellerin bir kısmı çok önemli ve gerekli, bir kısmı da çok kötü haline dönüşebilmişlerdir.⁷⁰ Bu anlayışın uzantısının en et-

68 Ali Osman Ateş, *a.g.e.*, s. 384-385. Araştırmalar kilise babaları, teologlar ve yazarların kutsal kitabın her türlü olanaklarından yararlanarak elde ettikleri malzemeyi en uç biçimde yorumlayarak geniş bir kadın düşmanı literatürü oluşturdukları bilgisini vermektedir (Fatmagül Berktaş, *a.g.e.*, s. 105). Benzer tutumların İslâm anlayışında da olması, modern döneme ulaşınca kadar bütün dinlerde erkek egemen bir anlayışın hâkim olduğu sonucunu vermektedir.

69 Konuyla ilgili olarak daha geniş bilgi için bk. Ayşe Esra Şahyar, "Zayıf Hadisle Amel Edilebilirlik Fikrinin Doğuşu ve Gelişimi", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 1/1 2003, 31-49.

70 Yusuf Kardavî, *el-Müntekâ min kitâbi't-terğib*, Mansura 1993, I, 48-56; Kırş. Şahyar, agm, s. 46. Aslında bu konunun sağlıklı analizini yapmada İmam Şatîbî'nin mekâsîd bağlamında dinî hükümleri zaruriyyât, haciiyyat ve tahsiniyyat şeklindeki taksimini hatırlamakta fayda vardır. Nitekim burada nakdedilen rivayetlerin de tahsiniyyata tekabül ettiği söylenebilir. Nitekim bu şekildeki konuları da onların naklinde ve amelinde gevşek davranılmasına sebebiyet verdiği yukarıdaki anlatım ve tespitlerden anlaşılmaktadır. Ancak bunların konuları birbirine göre farklı olsa da bir bütünün değişik seviyedeki görünümleri olduğu gerçeğinin ihmal edilmemesi gerekmektedir. Şatîbî'nin diliyle konuşacak olursak tahsiniyyat da zaruriyyât ve haciiyyatın geçerli bulunduğu sahada söz konusu olmaktadır. Yani bunların tekmileleri de dikkate alındığında aralarında denge ve uyumun olduğu bilinen bir husustur. İşte zaruriyyata uygulanan

kin olduğu alana popüler mahiyetteki eserlerin denk geldiği, kendi çalışmalarımız yanında bu alana dair araştırmacıların çoğu tarafından tespit edilen bir gerçektir. Nitekim geçmişte ataerkil yapılanma ve kadının evin dışına çıkmasına sıcak bakmayan anlayış da bu tür nakillere müracaat edilmesini kolaylaştırmıştır.

Dolayısıyla söz konusu izah ve anlatımların hemen tamamının rivayet merkezli olarak elimizde mevcut olması, bunların bu çerçevede değerlendirilmesinin yapılmasını elzem kılmaktadır. Nitekim geçmişte bu minvalde hareket eden mevzu ve zayıf hadislerle ilgili teorik ve pratik muhtevalı değerlendirmeler yanında yine tefsirde israiliyyat ve mesihiyat başlıkları altındaki çalışmalar da konunun değerlendirilmesi için başvurulacak eserler arasında bulunmaktadır. Bu sırada ele alınması gereken diğer bir mesele de kıssalardır. Bunların bilgi değeriyle ilgili mevcut çalışmalardan istifade edildikten sonra sembolik ve mitik dili kullanmaları açısından da din dili çerçevesinde tetkik edilmeleri gerekmektedir.⁷¹ Bu konuda dikkate alınması gereken diğer bir husus da bu tarz eserlerin geçmişten günümüze gelen İslâm mirasının taşıyıcıları olması, onlar üzerinde değerlendirme yapılırken bu vasıfların da göz önünde bulundurulmalarını kaçınılmaz kılmaktadır. Yukarıda kısaca bahsedilen bu tür rivayetlerin kullanımı ve geniş halk kitlelerine yayılmasında bu eserlerin katkısı bulunmakla birlikte asıl teorinin tarihte başkaları tarafından inşa edilmiş olması, eserlere ve müelliflerine adil davranmayı gerektirmektedir. Nitekim bu sırada yapılan değerlendirme ve analizler tarihi mirasın altında ezilmeye ve yok olmaya sebebiyet verecek bir süreci başlatabildiği gibi tarih bilincinin yok edilmesini de sağlayabilir. Muhtemel zıtlıklardan dengenin ve orta yolun bulunması bu konuda takip edilecek en sağlıklı yolu göstermektedir.

Meselenin dinî veçhesiyle ilgili bu şekildeki değerlendirmelerden sonra bu tür söylemlerin hedeflediği toplumsal boyuta bakıldığında kadının toplumsallaşmasından bahsetmenin neredeyse imkânı olmayacak bir manzara çizildiği dikkati çekmektedir. Çünkü bu yaklaşım kadının mekânını evle sınırlandırmakta ve evden dışarıya çıkmasını baba veya eşin kontrolünde gerçekleştirmesini istemektedir. Böyle bir tercihte kadın sürekli olarak evin içinde bulunmakta ve çevresi de onu koruyacak sınırlarla kapanmaktadır. Bu durum ona dışarıdan herhangi bir etkinin erişmesini engellediğinden kadın evin erkeği ve aile için değerli ve saygın kabul edilmektedir. Ancak bu değer kadına kendi bilincinin dışında atfedilen bir değer olduğundan görünüşte bu ameliye de en iyimser tanımlamayla kadını

hüküm tahsiniyyata uygulanmazsa tahsiniyyatın bir süre sonra zaruriyyatı ihlal etmesi ve yok etmesi gibi bir tehlikenin ortaya çıkması mukadderdir (bu konunun Şatbî bağlamında tesettür meselesine uygulanışıyla ilgili olarak bk. Mehmet Erdoğan, "Mekâsıd Bağlamında Tesettür-i Nisvân Meselesinden Türban Sorununa", *Tesettür Meselesinden Türban Sorununa*, İstanbul 2008, s. 42-43).

71 Konuyla ilgili bir değerlendirme için bk. Hatice K. Arpaguş, "Mitoloji, Kur'ân-ı Kerîm Kıssaları ve Kültürel Miras", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2003/2, sy. 25, s. 5-24.

elmas ve pırlanta gibi mücevher cinsinden bir eşya mesabesine koyma faaliyetinden başka bir şey değildir.

Aslında bugün gelinen noktadan geriye bakıldığında meselenin ele alınışında kadını hem hayatın kaçınılmaz bir ögesi hem de sırta yüklenen bir yük ve kambur gibi görme şeklindeki iki zıt kutbun hâkim olduğu dikkati çekmektedir. Kadın hem anne hem de erkeğin zevki için var olan cinsel nesneden başka bir şey değildir. Böyle olması da onu ya tamamen eve kapamayı ya da özgürleştirme adına dışarı çıkararak cinsel meta haline getirmeyi öngörmektedir. İslâm ise dengeli ve dengeli bir hayatı, aile, yuva ve fitrat gibi kavramlarla sağlamaktadır. Ancak yukarıdaki rivayetlerden oluşan dinin kendisi, bizzat dine düşman olacak manzara sergilemekte ve kadının birey olarak fitne unsuru olmadan topluma karışamayacağını öngörmektedir. Aynı ataerkil söylem benzer gerekçelerle onu din adına veya toplumun fitneden uzaklaşması adına eve kapamayı gerekli görürken karşısına modern batının kadın üzerinden gerçekleştirdiği açmazı göstermekte ve İslâm'ın arzuladığı hayatın yukarıdaki rivayetler çerçevesinden olacağını öne sürmektedir. Çünkü benzer ataerkil söylemler "insan hakları" ve "özgür olmak" adı altında kadını fitrî özelliklerinden kopararak -sonuçları günümüzde görüldüğü üzere- kişiliğinin yok edilme pahasına evden çıkarılmasını slogan haline getirmektedir. Özellikle kadını insan veya insanlık denen bir bütünün diğer yarısı olarak görmeyen bu tarzdaki düşünceler, geçmişteki yanlışın öbür ucuna geçerek onu salt cinsel bir araç haline getirirken modernleşmeyle birlikte de onu özgürleştirme adına yanlışın diğer ucuna geçirmektedir. Bu düşüncede kadın bireysel özgürlüğüne ve toplumsal fonksiyonunu elde etme adı altında köle pazarına çıkar gibi podyumlara, vitrinlere ve reklam panolarına cinsel bir araç olarak çıkararak kimliksizleşmektedir. Bugün zararları had safhaya ulaşan bu yaşam tarzı moda, sanat, cinsel özgürlük adları altında kadını cinsel bir meta yaparken bırakın birey olmayı kişisizleştirmekten başka bir fonksiyon icra etmemektedir. Ancak bugün gelinen noktanın ve yapılan yanlışların telafisi amacıyla yukarıdaki yanlışları tekrarlamak yerine İslâm'ın öngördüğü dengeli orta yola başvurmak gerekmektedir. Söz konusu orta yol ve denge de, yeknesaklığı, tekdüzeliği ve monotonluğu değil mevcut ve muhtemel uçlar arasında bulunmayı kaçınılmaz kılmaktadır.

Oturum Başkanı- Çok teşekkür ediyoruz biz de Hatice Hanım'a. Hakikaten öyle anlaşılıyor ki İslam toplumlarının antropolojik açıdan incelenmesi zihin gelişiminin çok farklı yönlerden tetkiki gerekiyor. Mitolojinin ve efsane örgülerinden oluşan dilin hâkim olduğu piyasaya sürülen bu kıssaların piyasa bulmuş olması, karşılık bulmuş olmasını da ayrıca incelemeye konu teşkil etmesi gerekiyor.

Ben çok teşekkür ediyorum kendisine.

MÜZAKERELER

Oturum Başkanı- Şimdi, hemen vakit kaybetmeden müzakerelere geçiyoruz. Müzakerelerimiz de bizi çok heyecanlandıracak şeyler söyleyecekler, biliyorum.

Sibel Erarslan Hanım, buyursunlar efendim.